

*стыль і інш. Пры гэтым прыметнік, выступаючы ў ролі азначэння, выконвае не якасную, але ўдакладняльную, абмежавальную, класіфікацыйную ролю, не мае форм ступеней параўнання. У тэрмінах са свабодным спалучэннем слоў кожны кампанент па-за тэрмінам можа ўступаць у сувязі з іншымі словамі, параўн.: *выпуклая гравюра, пластычная анатомія і інш. У несвабодных словазлучэннях-тэрмінах можна вызначыць кампанент, які ізалявана можа і не быць тэрмінам, параўн.: дадатковы колер, нейтральны фон, перагародачная эмаль і інш.**

Паколькі працэс узнікнення тэрміналагічнай лексікі неаддзельны ад умоў развіцця і функцыянавання нацыянальнай мовы, то ёсць падставы сцвярджаць, што натуральнае фарміраванне беларускай тэрміналогіі з'яўляецца працяглым, але перарывістым. Як вядома, нармаванне беларускамоўных тэрміналагічных галін доўжыцца да нашага часу. Адною з прычын гэтага з'яўляецца адсутнасць рэпрэзентатыўнай колькасці стандартаў перакладу тэрмінаў на беларускую мову, а таксама неўпарадкаванасць асобных тэрмінагалін. Часам пры стварэнні беларускай тэрміналогіі прыходзіцца выпрацоўваць кадыфікаваным іншамоўным тэрмінам беларускія адпаведнікі з арыентацыяй на інтуіцыю і вопыт. У кожным выпадку, у адпаведнасці з агульнымі тэндэнцыямі фарміравання нацыянальнай тэрміналогіі ў пэўны перыяд аддаецца перавага тым або іншым спосабам упарадкавання тэрмінагаліны, якія захоўваюць свае пазіцыі як асноўныя або страчваюць іх у сучаснай тэрміналогіі.

В.У. Праконіна

ТЫПЫ БЕЛАРУСКІХ СЛОЎНІКАЎ ЭКАНАМІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

У адпаведнасці з “Законам аб мовах” (1990) беларуская мова разам з рускай з’яўляюцца дзяржаўнымі ў Рэспубліцы Беларусь. На беларускай мове вядзецца дакументацыя, справаводства, судаводства, яна ўжываецца ў навуковай і культурнай сферах і інш. Выкарыстоўваецца нацыянальная мова і ў сферы эканомікі, таму істотным з’яўляецца ўпарадкаванне сістэмы беларускіх эканамічных тэрмінаў. Тым больш, “ад умення свабодна аперыраваць сістэмай тэрмінаў пэўнай навукова-тэхнічнай галіны залежыць поспех прафесійнай камунікацыі спецыялістаў” [2, с. 4].

Даследаванне беларускіх эканамічных слоўнікаў паспрыяе далейшай распрацоўцы і нармалізацыі беларускай тэрміналогіі. Гэта абумоўлена тым, што для слоўнікаў характэрна “сістэмнае апісанне канкрэтнай групы слоў” [3, с. 522], “рознабаковасць аналізу” прыведзеных тэрмінаў, “паўната лінгвістычных звестак”, “ доказы паддадзенай інфармацыі” [2]. Вылучэнне тыпаў слоўнікаў дазволіць “не толькі сістэматызаваць ужо створаныя працы, але і прагназаваць складанне новых тыпаў слоўнікаў” [2, с. 57], а таму з’яўляецца істотным пытаннем тэрмінаграфіі.

У сучаснай лексікаграфіі існуюць шматлікія класіфікацыі слоўнікаў. У рускім мовазнаўстве класіфікацыяй слоўнікаў займаліся такія вядомыя лінгвісты, як Л. У. Шчэрба, С. І. Ожагаў, Е. А. Найда, В. П. Беркаў, М. Ю. Каравулаў, У. У. Дубічынскі, Д. М. Шмялёў, у беларускім – Б. А. Плотнікаў, В. К. Шчэрбін,

Д.В. Дзятко, П.У. Сцяцко і інш. Л.У. Шчэрба прапанаваў класіфікацыю слоўнікаў на аснове 6 супрацьлегласцяў: слоўнік акадэмічнага тыпу – слоўнік-даведнік, энцыклапедычны слоўнік – агульны слоўнік, тэзаўрус – звычайны слоўнік (тлумачальны або перакладны), тлумачальны або перакладны слоўнік – ідэаграфічны слоўнік, тлумачальны слоўнік – перакладны слоўнік, негістарычны слоўнік – гістарычны слоўнік. В.В. Маркоўкін размяжоўвае лексічныя слоўнікі (арфаграфічныя, арфаэпічныя, тлумачальныя, перакладныя лексічныя і г.д.), слоўнікі спалучальнасці, фразеалагічныя слоўнікі і інш. Як адзначае В.К. Шчэрбін, “паспяховаму развіццю сучаснай беларускай лексікаграфіі ў значнай ступені перашкаджае адсутнасць сур’ёзных спроб з боку складання слоўнікаў пэўным чынам упарадкаваць, падагульніць назапашаны ў рамках беларускай лексікаграфічнай традыцыі багаты і разнастайны слоўнікавы матэрыял” [10, с. 3]. Пры даследаванні структуры беларускай спецыяльнай лексікаграфіі В.К. Шчэрбіным вылучаюцца наступныя напрамкі: тэрміналагічная лексікаграфія, энцыклапедычная лексікаграфія, эксперыментальная лексікаграфія, класіфікацыйная лексікаграфія і спецыяльная канцэптаграфія.

У манаграфіі “Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі” даследчык звяртае ўвагу на тое, што для стварэння слоўнікавай тыпалогіі неабходна ўлічваць “лексікаграфічныя параметры”, або слоўнікавыя паказчыкі [10], пад якімі разумеюць “некаторую велічыню, характарыстыку, меншую, як правіла, за лінгвістычную адзінку адпаведнага апісання, якая па функцыі супадае з дыферэнцыяльнай прыметай” [4]. Такім чынам, тып слоўніка “ўяўляе сабой ідэальнае спалучэнне наперад вызначаных лексікаграфічных параметраў, адзін з якіх з’яўляецца дамінантным” [10]. Тып неабходна адрозніваць ад віду. Паняцце тып – агульнае, у той час як від вылучаецца ў межах канкрэтнага тыпу слоўнікаў.

Пры вызначэнні тыпу слоўніка была звернута ўвага на назву даведніка і яго будову. Так, напрыклад, “Рыночная эканоміка: Словарь-справочник” (1992) з’яўляецца слоўнікам-даведнікам, што відаць з назвы, а “Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў” (2011) перакладным, што звязана з яго будовай: у слоўніку падаецца эканамічны тэрмін на рускай мове і прыводзіцца яго беларускі адпаведнік. Такім чынам, у складзе беларускіх эканамічных слоўнікаў былі вылучаны тлумачальныя (3), перакладныя (16), слоўнікі-даведнікі (13), слоўнікі-дадаткі (18). Тлумачальныя і перакладныя слоўнікі ўваходзяць у склад сучаснай тэрмінаграфіі, слоўнікі-даведнікі – “энцыклапедычнай лексікаграфіі”, да напрамку класіфікацыйнай лексікаграфіі адносяцца слоўнікі-дадаткі.

Галоўным аб’ектам апісання ў тлумачальных слоўніках¹² з’яўляюцца самі тэрміны. Сярод тлумачальных слоўнікаў эканамічных тэрмінаў можна вылучыць вузкадысцыплінарныя¹³ даведнікі, для якіх характэрна глыбокае, грутаўнае

¹² Руска-беларускі тлумачальны слоўнік” (1990), “Руска-беларускі тлумачальны слоўнік гандлёва-эканамічных тэрмінаў, якія ўжываюцца пры вывучэнні курса “Эканоміка гандлю” (1991), “Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў” (1995).

¹³ “Падлік, аналіз, кантроль” (164 тэрміны), “Руска-беларускі тлумачальны слоўнік гандлева-эканамічных тэрмінаў, якія ўжываюцца пры вывучэнні курса “Эканоміка гандлю” (282 тэрміны) і “Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў” (683 тэрміны).

акрэсленне пэўнай галіны ведаў. У асобных даведніках¹⁴ пададзены рускія эканамічныя тэрміны і іх беларускія адпаведнікі.

Да кожнай адзінкі змяшчаецца дэфініцыя на рускай і беларускай мовах адпаведна.

“Руска-беларускі тлумачальны слоўнік гандлёва-эканамічных тэрмінаў, якія ўжываюцца пры вывучэнні курса “Эканоміка гандлю” і “Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў” прысвечаны “гандлёвай сферы”. У выдадзеным ў 1995 годзе “Тлумачальным слоўніку гандлёвых тэрмінаў” пад агульнай рэдакцыяй Р.П. Валевіч усе тэрміны пададзены на беларускай мове: “Аб’ект стандартызацыі – прадмет (прадукцыя, працэс, паслуга), які падлягае ці падвяргаецца стандартызацыі” [8, с. 3].

Наяўнасць тлумачальных слоўнікаў у беларускай лексікаграфіі адыгрывае вялікую ролю, таму што ў іх падаюцца тлумачэнні беларускіх тэрмінаў, выяўляецца спецыфіка эканамічнай лексікі. Шырокае выкарыстанне беларускай мовы ў гэтых крыніцах у якасці перакладной, а ў некаторых – і ў якасці рэестравай мовы, дазваляе сцвярджаць аб тым, што беларускія эканамічныя тэрміны запатрабаваныя ў сферы функцыянавання і знаходзяць адлюстраванне ў сферы фіксацыі.

Перакладныя слоўнікі¹⁵ прадстаўлены выданнямі з адной уваходнай (руская) і адной выходнай (беларуская) мовамі. Некаторыя слоўнікі¹⁶ з’яўляюцца шматнакіраванымі, г.зн. што яны складаюцца з дзвюх самастойных частак. Слоўнікавы артыкул у перакладных беларускіх эканамічных слоўніках уключае тэрмін і яго адпаведнік з той мовы, на якую ён перакладаецца.

Аспірантам і спецыялістам эканамічнага профілю адрасаваны аднакіраваны слоўнік¹⁷, які быў створаны з мэтай перакладу рускіх эканамічных тэрмінаў на беларускую мову. У слоўніку падаюцца рускія і беларускія тэрмінаадзінкі, напрыклад: *рус.* авизо – *бел.* авіза [1, с. 4], *рус.* агент – *бел.* агент [1, с. 5]. Прыводзяцца магчымыя варыянты тэрміналагічных спалучэнняў з прапанаваным тэрмінам: *рус.* дата валютирования – *бел.* дата валютавання, *рус.* дата в страховании отчёта – *бел.* дата у страхаванні справаздачы, *бел.* дата истечения срока контракта – *рус.* дата сканчэння тэрміну кантракта [1, с. 29].

Такім чынам, перакладныя слоўнікі ўтрымліваюць эканамічныя тэрміны і іх адпаведнікі з тых моў, на якія яны перакладаюцца, а таму адыгрываюць важную ролю ў сістэматызацыі адзінак беларускай эканамічнай тэрміналогіі, а таксама выконваюць камунікацыйную функцыю: “ шляхам устанаўлення эквівалентаў

¹⁴ “Падлік, аналіз, кантроль” (1990).

¹⁵ “Краткий русско-белорусский словарь экономических терминов” (2007) (3000 тэрмінаў), “Краткий русско-белорусский словарь юридических и социально-экономических терминов : для студентов” (2009) (2750 тэрмінаў), “Русско-белорусский учебный словарь экономических терминов”. (2010) (2500 тэрмінаў) і г.д. Складзены і шматмоўныя перакладныя эканамічныя слоўнікі, напрыклад, “Словарь – минимум экономических терминов: Русско-белорусско-англо-французско-арабский: В 2 ч.” (1995) (896 тэрмінаў).

¹⁶ “Mały praktyczny słownik biznesmena” (больш за 2000 тэрмінаў)

¹⁷ “Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў” (2011) (4650 тэрмінаў)

слоў сваёй і іншай моў садзейнічаюць пашырэнню моўных кантактаў паміж народамі”[3, с. 524].

У слоўніках¹⁸, што прадстаўляюць напрамак “энцыклапедычная лексікаграфія”, “аб’ектам апісання з’яўляецца прадмет або паняцце, абазначанае словам” [2, с. 58]. Такім чынам, у энцыклапедычным даведніку, у адрозненне ад тлумачальнага, “апісваецца не слова, а паняцці, тэрміны, пэўныя прадметы, з’явы, гістарычныя падзеі, факты з грамадска-палітычнага жыцця, эканомікі, навукі, тэхнікі, біяграфіі вядомых людзей і інш.” [8, с. 132]. Энцыклапедычныя даведнікі падзяляюць на ўніверсальныя, галіновыя і рэгіянальныя [8]. Так, галіновы “Словарь-справочник по современной экономике: На пяти языках” карысны не толькі тым, хто вывучае эканоміку, але і тым, хто цікавіцца замежнымі мовамі. Рэестравае слова ў даведніку прыводзіцца на рускай мове пад пэўным парадкавым нумарам, далей падаецца характарыстыка тэрміна. Ролю перакладной часткі выконваюць тэрміны беларускай, англійскай, нямецкай і французскай моў. Значэнне дадзенага слоўніка ў тым, што “... у ім пашыраецца кола паняццяў, з дапамогай якіх можа быць дадзена не толькі агульная характарыстыка рынкавай эканомікі, але і пазнаны канкрэтны механізм яе функцыянавання...” [7, с. 2], а таксама “... слоўнік дапаможа рашаць і складаныя навучальныя задачы – перш за ўсё ўзброіць чытача веданнем паняццяў на беларускай мове” [7, с. 2]. Такім чынам, даведнік змяшчае ў сабе дзве функцыі: навучальную і інфармацыйную.

Неабходнасць выдання “Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі” (1999) (490 тэрмінаў) заключалася ў тым, што ў СССР “беларуская мова як бы адмяжоўвалася ад удзелу ў фармаванні навуковых палітыка-эканамічных паняццяў” [6, с. 3]. У даведніку падаюцца катэгорыі палітычнай эканоміі, катэгорыі, якія часта ўжываюцца ў рыначных адносінах, катэгорыі гаспадарчых адносін у Вялікім княстве Літоўскім (ВКЛ). У дадзеным даведніку ўпершыню ў беларускай лексікаграфіі была ажыццёўлена спроба аб’яднаць катэгорыі эканамічнай тэорыі на беларускай мове.

Слоўнікі-дадаткі ўтрымліваюць ядзерныя тэрміны вузкіх галін эканомікі. Так, напрыклад, “Слоўнік важнейшых эканамічных тэрмінаў” (61 тэрмін) змешчаны ў якасці дадатку ў вучэбным дапаможніку “Некаторыя пытанні вывучэння гісторыі, эканамічнай тэорыі і культуралогіі ў ВНУ”, а ў “Практыкуме па эканамічнай тэорыі” падаецца “Беларуска-рускі слоўнік эканамічных тэрмінаў” (192 тэрміны).

На падставе агульнай класіфікацыі беларускіх слоўнікаў, створанай В.К. Шчэрбіным, была праведзена класіфікацыя беларускіх слоўнікаў эканамічнай тэрміналогіі. У тлумачальных слоўніках падаюцца не толькі тлумачэнні слоў, але і арфаграфічныя і граматычныя нормы. Перакладныя слоўнікі адыгрываюць значную ролю ў працэсе перакладу з адной мовы на другую. Навуковая значнасць слоўнікаў-даведнікаў заключаецца ў тым, што ў іх прадстаўлены сістэматызаваныя звесткі пра тэрміны. Слоўнікі-дадаткі ствараюцца з навучальнай мэтай.

¹⁸ “Словарь-справочник по современной экономике: На пяти языках” (1774 тэрміны), “Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі” (490 тэрмінаў).

Літаратура

1. Акуленка А. А. Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў / А. А. Акуленка, Г. Ф. Вештарт, Т. М. Трухан ; [ДУА "Інстытут падрыхтоўкі навуковых кадраў НАН Беларусі"]. – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – 123 с.
2. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў: вучэбны дапаможнік / Д. В. Дзятко [і інш.]; пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск: Беларусь, 2012. – 231 с.
3. Беларуская мова: Энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А. Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелЭН, 1994. – 655 с.
4. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов. – Москва: Наука, 1981. – 367 с.
5. Морковкин В. В. Основы теории учебной лексикографии: (10.02.01): Дис. в форме науч. докл. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук / Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина. – Москва, 1990. – 72 с.
6. Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі / С. Я. Янчанка (кіраўнік), Т. І. Адамовіч, А. І. Ванькевіч і інш.; Ін-т эканомікі Нац. акад. навук Беларусі. – Мн., 1999. – 286, [1] с.
7. Словарь-справочник по современной экономике: на пяти языках / М. В. Мишкевич, Л. И. Василевская, В. Н. Ермаков, М. И. Плотницкий; Под общ. ред. М. И. Плотницкого, М. В. Мишкевича. – Минск: Выш. шк., 1996. – 364 с.
8. Современный русский язык: Лексикология, фразеология, лексикография: пособие / В. Д. Старичёнок, Т. В. Балущ, О. Е. Горбачевич [и др.]; под ред. В. Д. Старичёнка. – Минск: БГПУ, 2008. – 196 с.
9. Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў / Р. П. Валевіч, М. М. Нясмелаў, А. Г. Роміна, Г. В. Траяноўская; Пад агул. рэд. Р. П. Валевіч. – Мінск: Выш.шк., 1995. – 103 с.
10. Шчэрбін В. Структура беларускай спецыяльнай лексікаграфіі // Лексікаграфічны бюлетень. Зб. наук. прац / Відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. – Вип. 20. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 141–149.
11. Шчэрбін В. К. Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі / В.К. Шчэрбін. – Мінск: “Беларускі кнігазбор”, 1996. – 140 с.

А.А. Радзевіч

АДАПТАЦЫЯ СІНТАКСІЧНЫХ КАНЦЭПТАЎ ДЛЯ ШКОЛЬНАГА КУРСА «БЕЛАРУСКАЯ МОВА»

Курс “Беларуская мова” ў сістэме гуманітарнага выхавання, дарэчы як і ў сукупнасці базісных ведаў, павінен быць адным з вядучых напрамкаў “школьнай” адукацыі. Менавіта Слова фарміруе свядомасць асобы, структуру каштоўнасных прыярытэтаў, характар рацыянальнага падыходу пры размежаванні такіх паняццяў, як *значэнне* і *сэнс*. Пры гэтым, толькі Слова, як цэласны аб’ект, заключае ў сабе *сэнс*, тое, што мае “адносіны да каштоўнасцей – да ісціны, прыгажосці.., змяшчае ў сабе ацэнку” [Бахтин 1986: 322]. У пошуку, распазнаванні сэнсу і выхоўваецца творчая асоба.

Зразумела, што даследаванне складанага працэсу ўзаемаадносін камунікантаў у прасторы мова – *свядомасць* – *культура* [гл., напрыклад: Бахтин 1986; Вежбіцкая 1996; Карасік 2002; Кубрякова 2004; Evans 2006; Попова, Стернин 2007 і інш.] патрабуе адпаведнай метадалагічнай асновы. Такім “падмуркам”, як нам падаецца, можа стаць *кагніталогія*¹⁹ з грунтоўна

¹⁹ “Кагніталогія – навука пра сэнсы, закладзеныя ў інфармацыі і пра здольнасць чалавека расшыфроваць іх і выкарыстоўваць у сваёй жыццядзейнасці. Гэта веды аб ведах як чалавечым феномене” [Безрукова 2000: 374].